

Tomasz Czakon

Uniwersytet Śląski w Katowicach

<https://orcid.org/0000-0001-5697-3651>

ETOS NAUKI NAUKOWCÓW A ETOS NAUKI W KODEKSACH ETYCZNYCH WYŻSZYCH UCZELNI

Scientific ethos of researchers and scientific ethos in the ethical codes of universities

SUMMARY

Scientific research and academia in Poland is undergoing radical change. It is also true about the scientific ethos. In this seminal moment, I want to determine, if scientists and academia uphold the same principles at the foundation of science, if the scientific ethos differentiates between universities and their legal status, and if so, to what degree. The data about the scientific ethos of scientist are taken from the research by Marzena Feldy, the data about the scientific ethos of particular universities – from their ethical codes of conduct. The analysis shows differences between the scientific ethos declared by the universities and academia. In the ethical code of the universities the dominant part is the ethos of academic study, whereas when it comes to the scientist, it is more varied, containing parts of academic, post academic and industrial codes. The type and legal status of universities does not influence their ethical code.

Key words: ethos, ethical codes of conduct, scientific ethos.

Słowa kluczowe: etos, kodeksy etyczne uczelni, etos nauki

Wstęp

Przedmiotem artykułu jest porównanie etosu nauki deklarowanego przez naukowców w Polsce z etosem nauki obecnym w kodeksach etycznych czterech publicznych wyższych uczelni publicznych, reprezentujących różne dziedziny nauki, znajdujących się na terenie Górnośląsko-Zagłębiowskiej Metropolii: Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, Politechniki Śląskiej, Śląskiego Uniwersytetu Medycznego i Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Dla porównania biorę pod uwagę również jedną uczelnię niepubliczną: Górnośląską Wyższą

Szkołę Handlową. Taki dobór uczelni usytuowanych w porównywalnym środowisku społecznym pozwoli na stwierdzenie czy rodzaj i status prawny uczelni ma znaczenie dla ewentualnego zróżnicowania deklarowanego etosu nauki. Dane dotyczące etosu nauki deklarowanego przez naukowców uzyskałem z badań przedstawionych przez Marzenę Feldy¹; dane dotyczące etosu nauki deklarowanego przez uczelnie – z analizy treści² ich kodeksów etycznych, a także innych dokumentów, które zawierają sformułowania konstruujące etos nauki. Badania etosu nauki deklarowanego przez naukowców ukazują duże zróżnicowanie – obecny jest w nim zarówno model etosu nauki akademickiej, uznawany za tradycyjny, jak i etos nauki przemysłowej, uznawany za charakterystyczny dla współczesności. Ponieważ w badaniach przedstawionych przez Feldy zoperacjonalizowane są tylko cechy etosu nauki akademickiej i przemysłowej, porównanie etosów deklarowanych przez naukowców i uczelnie będzie dotyczyć tylko tych etosów. Przyпускаjąc – i taka jest główna hipoteza – że zróżnicowanie etosu nauki w kodeksach etycznych wyższych uczelni jest mniejsze niż wśród naukowców i w większym stopniu odzwierciedla tradycyjny, przemijający już sposób pojmowania etosu nauki. Sądzę również, że w uczelniach politechnicznej, medycznej, ekonomicznej i w niepublicznej w mniejszym stopniu powinien być obecny etos nauki akademickiej.

Etos nauki

Niezależnie od tego, czy rzeczywiście tak było, przyjmuje się, że tradycyjnie nauka utożsamiana była z poszukiwaniem prawdy, a wiedzę uznawano za wartość samą w sobie – i to te dwa cele uznawane są za zasadnicze składniki etosu nauki akademickiej. Obecnie zmienia się pojmowanie roli nauki i związanego z nią etosu. Z Encyklopedii PWN dowiadujemy się, że etos (z greckiego *éthos* – porządek, ład) u starożytnych Greków oznaczał stały sposób postępowania właściwy człowiekowi, a zwłaszcza – jego stosunek do innych ludzi³. Maria Ossowska – jedna z ważniejszych badaczek tego zjawiska – pisze, że etos to „styl życia jakiejś społeczności, ogólna [...] orientacja jakiejś kultury, przyjęta przez nią hierarchia wartości, bądź formułowana *explicite*, bądź dająca się wyczytać z ludzkich zachowań”⁴. Za klasyka badań etosu nauki uznaje się Roberta K. Merton, który twierdzi, że „[e]tos naukowy to zabarwiony emocjonalnie zespół wartości i norm uważanych za obowiązujące ludzi nauki. Są one wyrażone w postaci nakazów, zakazów, reguł preferencji i dopuszczalności, które są upra-

¹ Marzena Feldy, *Etos nauki a podejście do promocji nauki*, „Marketing Instytucji Naukowych i Badawczych. Kwartalnik Naukowy Instytutu Lotnictwa” 2018, nr 2, ss. 67–98.

² O metodzie analizy treści patrz: Earl Babbie, *Podstawy badań społecznych*, przeł. Witold Betkiewicz i in., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

³ *Etos*, Encyklopedia PWN, encyklopedia.pwn.pl/szukaj/etos.html [dostęp: 30.11.2018 r.].

⁴ Maria Ossowska, *Ethos rycerski i jego odmiany*, PWN, Warszawa 1973.

womocnionymi wartościami instytucjonalnymi”⁵, w różnym stopniu zinternalizowanych przez naukowców. Nie są one przedmiotem szczególnych opracowań, lecz można je wyprowadzić z „moralnego konsensu uczonych, który wyrażany jest w praktyce i zwyczajach”⁶.

Merton sądzi, że w etosie współczesnej mu nauki występują cztery zespoły instytucjonalnych nakazów: uniwersalizm, komunizm, bezinteresowność i zorganizowany sceptycyzm. Uniwersalizm oznacza, że nauka jest niezależna od osobistych lub społecznych cech naukowców, które – z punktu widzenia nauki – są nieistotne. Z uniwersalizmem wiąże się obiektywizm, wykluczający partykularyzm. To, kto dokonał odkrycia czy postawił tezę, nie ma znaczenia dla ich wartości naukowej. Ważne są tylko obiektywne kryteria oceny osiągnięć naukowych. Komunizm (dzisiaj badacze zajmujący się etosem nauki wolą używać terminu komunitaryzm) oznacza, że nauka ma charakter publiczny. Odkrycia naukowe jako efekt współpracy stanowią własność wspólnoty, wspólne dziedzictwo. „Etyka naukowa ogranicza prawa własności w nauce do absolutnego minimum”⁷ i wiąże się z nakazem wymiany informacji i publikowania badań. „Komunizmu etosu naukowego nie da się pogodzić z definicją technologii jako «własności prywatnej» w gospodarce kapitalistycznej”⁸. W pojęciu własności intelektualnej widać – zdaniem Mertona – rozbieżności dotyczące wspólnotowego rozumienia nauki. Bezinteresowność jest według niego jednym z podstawowych instytucjonalnych elementów nauki. Nie można jej przy tym utożsamiać z motywacjami, ale raczej ze strukturą systemu kontroli efektów przez innych naukowców. „Zachowania uczonych poddane są bowiem swoistej instytucjonalnej kontroli, obejmującej szeroki wachlarz motywów”⁹. Dla Mertona zorganizowany sceptycyzm stanowi nakaz jednocześnie metodologiczny i instytucjonalny. Oznacza zawieszenie sądu do czasu zebrania bezspornych danych, odrzucenie podziału na to, co nienaruszalne, święte, i na to, co podlega naukowemu osądowi.

Tak rozumiany etos akademicki nauki jest kwestionowany. Krytycy zwracają uwagę, że zarówno w przeszłości, jak i współcześnie istniały i istnieją różne modele etosu nauki. Janusz Goćkowski wyróżnia dwa biegunowo odmienne modele nauki: klerkowski i ekspercki¹⁰. Model klerkowski nawiązuje do nauk humanistycznych, a uczeni aspirują w nim do roli mędrców-moralistów, klerków-intelektualistów niezaangażowanych społecznie. Model ekspercki odwołuje się do techniki, a działalność uczonych realizowana jest na styku inżynierii techno-

⁵ Robert K. Merton, *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, oprac. i wstępem poprzedził Jerzy J. Wiatr, przeł. Ewa Morawska, Jerzy Werenstein-Żuławski, PWN, Warszawa 1982.

⁶ Tamże, s. 580.

⁷ Tamże, s. 584–585.

⁸ Tamże, s. 586.

⁹ Tamże, s. 587.

¹⁰ Janusz Goćkowski, *Ethos nauki i role uczonych*, Secesja, Kraków 1996, s. 106.

logicznej i społecznej; wiąże się on z filozofią, zgodnie z którą człowiek panuje nad światem. Joanna Dudek za Sheldonem Krimskim¹¹ wyróżnia cztery modele uniwersytetu: klasyczny – jego zadaniem jest nauczanie, prowadzenie badań oraz krytyczna analiza tradycji kultury i cywilizacji; baconowski – jego zadaniem jest dostarczanie kadry, wiedzy i technologii dla ekonomicznego i przemysłowego rozwoju społeczeństwa; obronny – taką rolę uniwersytety pełnią w czasie wojny; *pro publico bono* – jego zadaniem jest rozwiązywanie najważniejszych problemów społecznych i walka z chorobami, biedą czy zanieczyszczeniem środowiska naturalnego¹². Zdaniem Krimskego – pisze Dudek – dominującym modelem uniwersytetu jest baconowski, w którym rządzą priorytety komercyjne, a nie społeczne. Z kolei Marek Kwiek, zauważając kryzys dotychczasowego modelu uniwersytetu, wyrosłego z oświecenia, widzi nową ideę, „którą z wielką radością uznaje za swoją część świata anglosaskiego: to idea doskonałości, *excellence in education*, za którą stoją ideały wiedzy najbardziej pożytecznej i najlepiej się sprzedającej”¹³. W tym modelu celem są konsumenci, czyli studenci, a uniwersytetami zarządzane się zgodnie z biurokratycznymi regułami, właściwymi korporacjom. „Kluczowe w tej optyce określenia uniwersytetu to *managerial, corporate, entrepreneurial*, jak również procesy określane mianem racjonalizacji ekonomicznej i korporatyzacji uniwersytetu czy «kapitalizmu akademickiego»”¹⁴.

Dla realizacji celu sformułowanego na początku artykułu ważne jest przedstawienie jeszcze jednego pomysłu na pojmowanie etosu nauki: pojęcie nauki przemysłowej. Marzena Feldy, odwołując się do prac Johna Zimana¹⁵, przypomina, że etos nauki przemysłowej jest przeciwieństwem etosu nauki akademickiej. Dla nauki przemysłowej „celem jest dostarczanie wyników o bezpośredniej wartości komercyjnej”. Dominują w niej wartości takie jak własność (*proprietary*), lokalność (*local*), autorytaryzm (*authoritarian*), zlecenie (*commissioned*) i eksperckość (*expert*). Oznaczają one odpowiednio, że w ramach nauki przemysłowej: „wytwarza się wiedzę zastrzeżoną, która niekoniecznie jest upubliczniana; skupia się na lokalnych problemach i potrzebach zamiast poszerzać rozumienie świata; prowadzi się badania raczej pod kierownictwem niż indywidualnie; dąży się do uzyskania zleconych, praktycznych wyników i wynajmuje do tego celu ekspertów”. W rezultacie zachodzi „przekształcanie się uczelni w uniwersytety przed-

¹¹ Sheldon Krimski, *Nauka skorumpowana? O niejasnych związkach nauki i biznesu*, przeł. Beata Biały, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2006.

¹² Joanna Dudek, *Etos uniwersytetu a globalny kłopot z jego tożsamością*, „Studies in Global Ethics and Global Education” 2017, nr 7, ss. 28–29.

¹³ Marek Kwiek, *Narodziny uniwersytetu z ducha nowoczesności. Uwagi o transformacjach instytucji w epoce globalnej*, „Principia. Pisma Koncepcyjne z Filozofii i Socjologii Teoretycznej” 2004, t. 38–39, s. 56.

¹⁴ Tamże, s. 56–57.

¹⁵ John Ziman, *Is Science Losing Its Objectivity?*, „Nature” 1996, nr 382, ss. 751–754; tenże, *Real Science: What It Is, and What It Means*, Cambridge University Press, Nowy Jork 2000.

siębiorcze, tworzenie spółek typu *spin-off*, pełnienie przez naukowców funkcji konsultantów, sponsorowanie badań przez przemysł, licencjonowanie i upowszechnianie prawa własności intelektualnej¹⁶. Autorka przypomina również najważniejsze zarzuty kierowane przeciwko przemysłowemu etosowi nauki. Model ten oznacza utratę bezstronności i neutralności naukowców nastawionych na osiąganie korzyści ze współpracy z podmiotami finansującymi badania. Z takim sposobem uprawiania nauki wiąże się również prywatyzacja rezultatów badań (patenty), która uniemożliwia innym naukowcom bezpłatne rozwijanie badań.

Zdaniem Feldy dzisiejsza nauka nie realizuje ani modelu mertonowskiego, ani przemysłowego – pojawia się za to model postakademicki, który kontynuuje pewne cechy modelu akademickiego, choćby częściowo. W nauce postakademickiej przy braku bezinteresowności można zachować obiektywizm, bo interesowność jest chwilowa i do tego korygowana przez innych naukowców działających według norm etosu akademickiego: zorganizowanego sceptycyzmu, wspólnotowości i uniwersalizmu. Kluczowe pojęcie wspólnotowości zostało zastąpione przez współpracę. „Zespoły badawcze zaczęły działać niczym małe przedsięwzięcia biznesowe, a ich członkowie stali się konsultantami lub ekspertami, pełniącymi funkcje doradcze i przygotowującymi raporty na zlecenie. Wspólnie pracują nad problemami, których sami nie postawili, i są wynagradzani według swojego wkładu w sukces zespołu”¹⁷.

Wyniki badań etosu nauki naukowców

Marzena Feldy opisuje wyniki badań reprezentatywnej grupy ośmiuset naukowców w Polsce, legitymujących się co najmniej stopniem doktora, afiliowanych w różnych instytucjach badawczych, uczelniach publicznych i niepublicznych oraz identyfikujących się z różnymi etosami nauki. W oparciu o szesnaście sformułowań charakterystycznych dla nauki akademickiej i przemysłowej dokonała ona pomiaru akceptacji norm i wartości charakterystycznych dla tych rodzajów nauki (jako że pozostała część sformułowań okazała się mało znacząca, w komentarzu uwzględniła tylko dziewięć norm). W analizie wzięła pod uwagę następujące stwierdzenia najbardziej charakterystyczne dla etosu nauki akademickiej i przemysłowej:

Nauka akademicka:

1. Działalność naukowa powinna być podporządkowana tylko i wyłącznie poszukiwaniu prawdy.
2. Nauka powinna poszerzać nasze rozumienie świata bez względu na to, czy jej ustalenia mają doraźne praktyczne zastosowanie.

¹⁶ M. Feldy, dz. cyt. s. 73–74.

¹⁷ Tamże, s. 74.

3. Twierdzenia naukowe powinny być oceniane wyłącznie na podstawie ich zgodności z danymi empirycznymi i wcześniej potwierdzoną wiedzą, nigdy zaś ze względu na to, kto i z jakich pobudek je głosił.
4. Naukowiec powinien być nieufny wobec wszelkich powszechnie podzielanych sądów, bo tylko dzięki takiej sceptycznej postawie możliwy jest rozwój nauki.
5. Odkrycia naukowe są własnością całej wspólnoty naukowców, toteż trzymanie ich w sekrecie lub udostępnianie ich za pieniądze jest nieetyczne.

Nauka przemysłowa:

1. Nauka służy przede wszystkim rozwiązywaniu problemów praktycznych o ograniczonym zasięgu – pożytek z ogólnych teorii jest niewielki.
2. Wiedza wytworzona w procesie naukowym powinna być własnością tego, kto sfinansował badania, nawet jeżeli wiąże się to z prawnym ograniczeniem możliwości jej wykorzystania przez innych.
3. Przy obecnej rozległości wiedzy naukowej tylko zawężenie obszaru badań do wąskiej specjalizacji umożliwia dokonywanie nowych odkryć.
4. Praca naukowa powinna podlegać ścisłej kontroli i zarządzaniu, tak jak to ma miejsce w przedsiębiorstwach produkcyjnych.

Analiza rezultatów badań skłania Feldy do wyróżnienia czterech typów stanowisk wobec etosu nauki: utożsamiających się z etosem nauki akademickiej; utożsamiających się z etosem nauki przemysłowej; utożsamiających się z etosem nauki postakademickiej; nieutożsamiających się z żadnym etosem. W jej ujęciu etos nauki postakademickiej mieści się między etosem akademickim i przemysłowym. Autorka podaje wskaźniki statystyczne opisujące diagnozowany stan. Z etosem nauki akademickiej utożsamia się 27,4% badanych, z etosem nauki przemysłowej – 21,8%, z etosem nauki postakademickiej – 29,2%, a z żadnym – 21,6%. Jak pisze Feldy:

etos nauki akademickiej jest najbardziej rozpowszechniony wśród doktorów habilitowanych, zaś najmniej popularny – wśród doktorów. [...] Ci ostatni najczęściej utożsamiają się z etosem nauki postakademickiej. Z kolei aprobata dla etosu nauki przemysłowej maleje wraz z rozwojem kariery naukowej. [...] Najwięcej zwolenników etosu nauki akademickiej jest zatrudnionych w jednostkach PAN, a najmniej – na uczelniach niepublicznych i w instytucjach badawczych. [...] Natomiast największy odsetek naukowców utożsamiających się z etosem nauki przemysłowej odnotowano w instytucjach badawczych¹⁸.

¹⁸ Tamże, s. 85.

Deklarowany etos nauki szkół wyższych

Deklarowany¹⁹ etos nauki szkół wyższych rekonstruuje przede wszystkim na podstawie analizy ich kodeksów etycznych, ale treści ważne dla takiej rekonstrukcji znajdują się również w niektórych statutach i tekstach informujących o misji uczelni. Ponieważ moim celem jest porównanie wyników przedstawionych przez Marzenę Feldy z deklaracjami uczelni dotyczącymi etosu nauki, we wskazanych dokumentach wyższych uczelni poszukuję tylko cech, które można uznać za charakterystyczne dla akademickiego i przemysłowego etosu nauki.

Uczelnie korzystają z kodeksów etycznych przygotowanych przez zewnętrzne instytucje naukowe. To przede wszystkim *Kodeks etyki pracownika naukowego*²⁰, z którego korzystają dwie uczelnie (Uniwersytet Śląski i Politechnika Śląska). Drugim zewnętrznym dokumentem wykorzystywanym przez dwie uczelnie (Uniwersytet Śląski i Uniwersytet Ekonomiczny²¹) jest *Kodeks „Dobre praktyki w szkołach wyższych”*²². Oprócz tego Politechnika Śląska, Śląski Uniwersytet Medyczny i Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa przyjęły własne kodeksy etyczne, w których znajdują się wątki interesujące dla rekonstrukcji ich etosu nauki.

W wymienionych dokumentach poszukuję sformułowań bliskich wyróżnionym sposobom pojmowania etosu nauki, zoperacjonalizowanych w badaniach prezentowanych przez Feldy²³, czyli cech etosu akademickiego i przemysłowego. W analizowanych dokumentach w większości przypadków nie ma sformułowań, które jednoznacznie można zaklasyfikować do któregoś z wyróżnionych modeli etosu. Zaklasyfikowanie wiąże się z interpretacją treści.

¹⁹ Faktycznie realizowany etos nauki jest inny od deklarowanego, o czym świadczy powoływanie przez uczelnie instytucji typu *spin-off* oraz troska o użyteczność badań, patenty i ochronę własności intelektualnej.

²⁰ *Kodeks etyki pracownika naukowego, opracowany przez Komisję do Spraw Etyki w Nauce i uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne PAN 1 grudnia 2016 r.*, instytucja.pan.pl/images/2016/komisja_etyki/Kodeks_etyki_pracownika_naukowego_-_wydanie_II_-_2016_r.pdf [dostęp: 25.06.2019 r.].

²¹ Akademia Ekonomiczna (obecnie Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach) na stronie tytułowej swojego kodeksu stwierdza, że jest to dokument Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich, ale jego treść jest inna od dokumentu znajdującego się na stronie internetowej KRASP. Tytuł kodeksu Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach jest bardzo rozbudowany: *Podstawy etyczne funkcjonowania społeczności Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach (tekst jednolity). Kodeks. Dobre praktyki w szkołach wyższych, Konferencja Rektorów Akademickich Szkół Polskich, Fundacja Rektorów Polskich, Załącznik nr 1 do Uchwały Senatu nr 38/2008/2009*, ue.katowice.pl/uczelnia/o-uczelni/kodeks-etyczny.html [dostęp: 25.06.2019 r.].

²² *Kodeks „Dobre praktyki w szkołach wyższych”, opracowany przez Fundację Rektorów Polskich, uchwalony przez Zgromadzenie Plenarne Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich 26 kwietnia 2007 r.*, arch.krasp.org.pl/pl/kdp/kodeks_dobre_praktyki [dostęp: 24.06.2019 r.].

²³ M. Feldy, dz. cyt.

W przypadku Uniwersytetu Śląskiego analizuję Kodeks etyki pracownika naukowego, Kodeks „Dobre praktyki w szkołach wyższych” i Misję Uniwersytetu Śląskiego. W rekonstrukcji etosu nauki na podstawie Kodeksu etyki pracownika naukowego zwraca uwagę przede wszystkim troska o unormowanie praktyk badawczych – dokument precyzuje w tym kontekście zasady uniwersalizmu nauki, rzetelności naukowej, autonomii środowiska naukowego w tworzeniu uniwersalnych zasad poprawności naukowej (zasady uniwersalizmu i zorganizowanego sceptycyzmu). Podkreśla się również wspólnotowy charakter nauki i naukowców, którzy „muszą być świadomi swej szczególnej odpowiedzialności względem społeczeństwa i ogółu ludzkości”²⁴. Wymienione sformułowania można uznać za właściwe dla etosu akademickiego – bliskie są one odpowiednio zasadom uniwersalizmu, zorganizowanego sceptycyzmu i wspólnotowości. Ale autorzy kodeksu mają także świadomość granic autonomii nauki i etosu akademickiego, ponieważ zwracają uwagę na zmieniające się uwarunkowania nauki, konieczność ubiegania się o granty na prowadzenie badań, parametryzację ocen naukowców i instytucji naukowych. Nauka nie jest w tym ujęciu działalnością autoteliczną – jak chcieliby zwolennicy etosu akademickiego – lecz wiąże się z ryzykiem i odpowiedzialnością. Zastrzeżenia te trudno zaliczyć do przemysłowego etosu nauki, lecz warto o nich pamiętać, ponieważ wskazują one kierunek jakiejś wersji etosu postakademickiego. Drugim kodeksem etycznym obowiązującym na Uniwersytecie Śląskim jest Kodeks „Dobre praktyki w szkołach wyższych”. W dokumencie tym bardzo jednoznacznie obecne są zasady etosu akademickiego nauki. Za podstawową wartość etosu akademickiego uznana jest prawda, a uczelnie powołane są do realizacji misji zgłębiania i szerzenia prawdy. Misja ta powinna nosić „znamiona działań pro publico bono”²⁵. Podkreśla się również znaczenie bezstronności i obiektywizmu. W kodeksie tym reprezentowane są wszystkie najważniejsze wartości etosu akademickiego: prawda, bezinteresowność, uniwersalizm, zorganizowany sceptycyzm i wspólnotowość. W ostatnim brany pod uwagę dokumencie, Misji Uniwersytetu Śląskiego, występują niemal wszystkie cechy etosu nauki akademickiej, jak również niektóre – przemysłowego. Z etosu akademickiego występuje odwołanie się do znaczenia prawdy; podkreśla się także znaczenie poszerzania wiedzy i wspólnotowość działalności naukowej. Trudno zauważyć tu odwoływanie się do zorganizowanego sceptycyzmu, wyraźnie rysują się za to granice stosowalności etosu akademickiego. Jak twierdzą autorzy: „Uniwersytet, uznając zasady konkurencyjności, panujące w świecie gospodarki wolnorynkowej, chroni podstawy etyki bezinteresowno-

²⁴ *Kodeks etyki pracownika naukowego*, us.edu.pl/sites/www.us.edu.pl/files/imce/wiadomosci/pliki/kodeks_etyki_pracownika_naukowego_-_wydanie_ii_-_2016_r.pdf, [dostęp: 24.06.2019 r.].

²⁵ *Kodeks „Dobre praktyki w szkołach wyższych”*, us.edu.pl/sites/www.us.edu.pl/files/kodeks_dobre_praktyki_w_szkoлах_wyzszych.pdf [dostęp: 24.06.2019 r.].

ści”. W Misji... obecne są również zasady właściwe dla etosu przemysłowego – zauważono znaczenie celów lokalnych, regionalnych i „udoskonalenie mechanizmów premiowania osiągnięć naukowych, dydaktycznych, a także wyróżniającej się jakością pracy administracyjnej”²⁶.

W Politechnice Śląskiej elementy tworzące etos naukowy można znaleźć w dwóch dokumentach: *Kodeksie etyki pracownika naukowego* i *Akademickim kodeksie etycznym Politechniki Śląskiej*. Elementy etosu nauki obecne w *Kodeksie etyki pracownika naukowego* zostały już przedstawione wyżej. W *Akademickim kodeksie etycznym Politechniki Śląskiej* są tylko dwa wątki, które można uznać za charakterystyczne dla etosu nauki. W ramach pierwszego z nich nawołuje się do rzetelności, staranności i bezstronności, które można zaliczyć do etosu akademickiego (zorganizowanego sceptycyzmu); w ramach drugiego, który można zakwalifikować do etosu przemysłowego, autorzy domagają się, by wiedzę i umiejętności wykorzystywać dla dobra Politechniki, nie prowadzić nieuczciwej konkurencji godzącej w jej interes i przestrzegać zasad prawa autorskiego²⁷.

Na Śląskim Uniwersytecie Medycznym do etosu nauki nawiązują dwa dokumenty: *Kodeks etyki pracowników Śląskiego Uniwersytetu Medycznego* i *Strategia Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach na lata 2015–2021*, w której znalazły się sformułowania dotyczące jego misji. Kodeks... w zasadzie nie zawiera elementów, które można odczytać jako elementy poszukiwanego etosu nauki, choć występują w nim składowe innych etosów²⁸. W części pierwszej (między innymi) podkreślono, że pracownicy powinni kierować się dobrem uniwersytetu. W drugiej, poświęconej zasadom etycznym, wymienia się i charakteryzuje praworządność, rzetelność, profesjonalizm, odpowiedzialność, niedyskryminację, uczciwość i współpracę. W części trzeciej przedstawiono postanowienie końcowe, zobowiązujące każdego pracownika do kierowania się zasadami kodeksu. Z dużym wahaniem można przyjąć, że z cech etosu akademickiego w analizowanym dokumencie występuje odwołanie do rzetelności, uczciwości i niedyskryminacji, które można uznać za element zorganizowanego sceptycyzmu. Z drugiej strony, Kodeks... przywołuje zasadę profesjonalizmu, którą można uznać za element eksperckości, ważnej dla etosu przemysłowego. W rezultacie można powiedzieć, że jest to

²⁶ *Misja Uniwersytetu Śląskiego*, bip.us.edu.pl/misja-uniwersytetu-slaskiego [dostęp: 24.06.2019 r.].

²⁷ *Akademicki kodeks etyczny Politechniki Śląskiej, przyjęty w formie uchwały Senatu Politechniki Śląskiej 26 stycznia 2004 r.*, bip.polsl.pl/kodeks_etyki/us104r0304.pdf [dostęp: 24.06.2019 r.].

²⁸ *Kodeks etyki pracowników Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach. Załącznik do Uchwały nr 65/2018 Senatu SUM z dnia 30 maja 2018 r.*, www3.sum.edu.pl/files/20678/zal_1_u_6518.pdf [dostęp: 25.06.2019 r.].

jakaś wersja modelu postakademickiego. Niektóre sformułowania występujące w Strategii Śląskiego Uniwersytetu Medycznego, szczególnie te dotyczące misji, w większym stopniu mogą być odczytane jako charakterystyczne dla etosu akademickiego²⁹. Zwraca się mianowicie uwagę na to, że Uniwersytet aktywnie uczestniczy w rozwoju nauki, co można odczytać jako nawiązanie do bezinteresowności nauki w sensie wyjścia poza doraźne, praktyczne znaczenie. Wskazuje się także, że rozwój nauki powinien służyć rozwojowi medycyny, a przez to – pacjentom. Nie widać tu natomiast przekonania, że nauka służy (i powinna służyć) tylko tym, którzy finansują badania. Usytuowanie na pierwszym miejscu zadania polegającego na nowoczesnym kształceniu studentów każe przyjąć, że w Strategii... podkreśla się znaczenie problemów praktycznych, co jest ważne dla przemysłowego etosu nauki.

Na Uniwersytecie Ekonomicznym w Katowicach etos nauki wprowadzono w dwóch dokumentach: *Podstawach etycznych funkcjonowania społeczności Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach*³⁰ oraz dotychczasowym (uchwalonym 25 czerwca 2015 r.) *Statucie Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach*³¹. Autorzy *Podstaw etycznych...* bardzo wyraźnie opowiadają się za wartościami etosu nauki akademickiej. Jednoznacznie głoszą oni pochwałę prawdy i powszechności dążenia do niej, a także bezinteresowności działań leżących u podstaw nauki. Dla ilustracji znaczenia prawdy podaję fragment tekstu z analizowanego dokumentu: „PRAWDA: stanowi zarówno wartość samą w sobie, jak i wartość leżącą u podstaw wszelkich aktów poznawczych. Służba prawdzie jest podstawowym obowiązkiem każdego człowieka, a zatem i pracownika Akademii Ekonomicznej”. W omawianym kodeksie etycznym w mniejszym stopniu obecna jest ważna dla etosu nauki akademickiej pochwała zorganizowanego sceptycyzmu. Wprawdzie autorzy opowiadają się za etosem pracy, w którym jest miejsce na roztropność i cierpliwość, w jakimś stopniu niezbędne dla rzetelnego badania. Zarazem w wartościach kodeksu przywołuje się normę, która wchodzi w konflikt z postawą rzetelnego, sceptycznie nastawionego badacza: poważanie autorytetów. Także w *Statucie...* podkreśla się znaczenie prawdy.

Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa kieruje się własnym *Kodeksem etyki pracowników Wyższej Szkoły Handlowej im. Wojciecha Korfantego*. Treści charakteryzujące etos nauki obecne są również w *Misji...* uczelni. Autorzy kodeksu twierdzą, że przygotowując dokument, korzystali z kilku

²⁹ *Strategia Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach na lata 2015–2021*, www3.sum.edu.pl/files/19075/za1_1u_12417.pdf, [dostęp: 25.06.2019].

³⁰ *Podstawy etyczne...*, dz. cyt.

³¹ *Statut Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, uchwalony 25 czerwca 2015 r.*, bip.ue.katowice.pl/filead-min/_migrated/content_uploads/Załącznik_do_Uchwały_Senatu_nr_71_2014_2015.pdf [dostęp: 25.06.2019 r.].

europijskich i polskich dokumentów podejmujących problem etyki pracowników nauki³². W analizowanym kodeksie mało jest sformułowań, które można uznać za elementy etosu nauki akademickiej. Należą do nich oczekiwanie rzetelności, współpracy, odpowiedzialności; prowadzenie badań skrupulatnie, dokładnie i w sposób obiektywny, a także poprawne cytowanie i ujawnianie wkładu pracy innych badaczy; sprzeciw wobec fabrykowania, fałszowania badań i plagiatów. Sformułowania te zaliczyć można do zasad zorganizowanego sceptycyzmu i wspólnotowości. W badanym kodeksie nie ma natomiast żadnych sformułowań, które kształtowałyby przemysłowy etos nauki. W *Misji...* uczelni występują natomiast dwa ważne wątki charakteryzujące, z jednej strony, etos nauki akademickiej, a z drugiej – przemysłowej³³. Autorzy twierdzą mianowicie, że uczelnia w badaniach naukowych kieruje się poszanowaniem prawdy i pożytkiem społecznym. Z drugiej strony, stwierdzają jednak, że badania prowadzone są zarówno w obszarze badań podstawowych, jak i w obszarze powiązanim z praktyką, w odpowiedzi „na potrzeby otoczenia gospodarczego – w tym szczególnie regionu Śląska”³⁴.

Wnioski

W analizowanych kodeksach etycznych oraz niektórych statutach i dokumentach charakteryzujących misję wyższych uczelni występują sformułowania, które można zaliczyć do któregoś z poszukiwanych etosów nauki. Dokumenty te nie są jednorodne – obok siebie występują sformułowania, które można uznać za charakterystyczne dla odmiennych etosów. W dokumentach zaadaptowanych przez uczelnie więcej jest elementów, które mogą być uznane za charakterystyczne dla któregoś z poszukiwanych etosów, w tych przygotowanych samodzielnie jest ich natomiast mniej i trudno zauważyć przewagę któregoś z etosów. Niemal we wszystkich (oprócz Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach) analizowanych dokumentach występują sformułowania charakterystyczne dla etosu akademickiego i przemysłowego. Inne niż w badaniach przedstawionych przez Marzenę Feldy są jednak proporcje między etosami akademickim i przemysłowym. Poniższa tabela informuje o częstotliwości cech zaliczonych do etosu akademickiego i przemysłowego w analizowanych dokumentach wyższych uczelni.

³² *Kodeks etyki pracowników Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej im. Wojciecha Korfanteo*, gwsh.pl/uczelnia/kodeks-etyki-pracownikow-gwsh.html [dostęp: 26.06.2019 r.].

³³ *Misja Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej im. Wojciecha Korfanteo*, gwsh.pl/uczelnia/misja-i-strategia-rozwoju-uczelni.html [dostęp: 26.06.2019 r.].

³⁴ Tamże.

Tabela nr 1. Etos nauki akademickiej i przemysłowej w kodeksach etycznych wybranych wyższych uczelni³⁵.

Lp.	Cechy etosu	UŚ	PŚ	SUM	UE	GWSH
1.	Celem nauki jest poszukiwanie prawdy.	•			•	•
2.	Nauka powinna poszerzać rozumienie świata.	•		•	•	
3.	Doświadczenie źródłem wiedzy.	•	•		•	
4.	Nieufność wobec powszechnie podzielanych sądów.	•	•	•	•	•
5.	Nauka własnością całej wspólnoty naukowców.	•	•	•	•	•
6.	Nauka służy rozwiązywaniu problemów praktycznych.	•		•		•
7.	Wiedza powinna być własnością tego, kto sfinansował badania.		•			
8.	Tylko specjalizacja umożliwia dokonywanie odkryć.			•		
9.	Praca naukowa powinna podlegać ścisłej kontroli i zarządzaniu.	•				

Źródło: Opracowanie własne w oparciu w przedstawioną wyżej analizę treści wybranych kodeksów etycznych. Wskaźniki 1–5 charakteryzują etos nauki akademickiej, a 6–9 – przemysłowej. • oznacza obecność danego sformułowania w którymś z analizowanych dokumentów. Puste pole oznacza nieobecność danego sformułowania.

Tabela informuje o częstotliwości (intensywności) aprobaty przez uczelnie cech charakterystycznych dla etosu nauki akademickiej i przemysłowej. Wskaźniki 1–5 charakteryzują etos nauki akademickiej, a 6–9 – przemysłowej. Nietrudno zauważyć, że cechy etosu nauki akademickiej (górną część tabeli) są wybierane częściej niż cechy etosu nauki przemysłowej. Częstotliwość wyboru cech etosu nauki akademickiej jest już zróżnicowana. Tylko w dokumentach Uniwersytetu Śląskiego i Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach obecne są wszystkie cechy przypisywane temu etosowi. Interesująca (i zaskakująca) jest również nieobecność w dokumentach Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach żadnej cechy zaliczonej do etosu nauki przemysłowej i obecność tylko po jednej takiej cesze na Politechnice Śląskiej i w Górnośląskiej Wyższej Szkole Handlowej. Taki rezultat każe kwestionować jedną z hipotez, zgodnie z którą w uczelniach tego typu, bliższych gospodarce i przemysłowi, cechy etosu nauki przemysłowej powinny zajmować miejsce pierwszoplanowe.

³⁵ Dla przypomnienia: analizowano tylko kodeksy etyczne, lecz także strategie i misje uczelni, czyli dokumenty, w których znajdują się sformułowania charakterystyczne dla poszukiwanych etosów nauki.

Dla bardziej czytelnego, ilościowego ujęcia tych obserwacji przyjmijmy, że tabela informuje o wielkości możliwości wyboru poszczególnych cech. Takich możliwości jest 45 (9 cech razy 5 uczelni). Na 45 możliwości 19 przypada na etos nauki akademickiej, co daje 42,22% możliwych wyborów, etos nauki przemysłowej zajmuje natomiast 6 pól, co daje 13,33% z 45 pól. Warto również zauważyć, że – biorąc pod uwagę oddzielnie zbiory wyborów należących do obu etosów – ten należący do etosu nauki akademickiej jest znacząco bardziej zwarty od etosu nauki przemysłowej, na 25 możliwości wyboru obecnych w etosie nauki akademickiej (5 cech razy 5 uczelni) realizuje się bowiem aż 19 możliwości (76%). Tymczasem w przypadku etosu nauki przemysłowej na 20 możliwych wyborów (4 cechy razy 5 uczelni) realizuje się tylko 6 (30%). Zestawienia te ukazują odmienną postaw naukowców i uczelni wyższych wobec etosu nauki akademickiej i przemysłowej. O ile w badaniach Marzeny Feldy dotyczących naukowców proporcje wyboru poszczególnych rodzajów etosu nauki akademickiej (27,4%) i przemysłowej (21,8%) są przybliżone, o tyle w przypadku wyższych uczelni zdecydowanie dominuje etos nauki akademickiej.

W ten sposób potwierdzona została sformułowana na początku artykułu hipoteza badawcza. W kodeksach etycznych (i innych dokumentach, w których obecne są sformułowania odwołujące się do poszukiwanych etosów nauki) wyższych uczelni w znacznie większym stopniu niż wśród ogółu naukowców występuje aprobata dla etosu nauki akademickiej. W świetle badań przedstawionych przez Feldy jest to zrozumiałe, ponieważ we władzach uczelni wyższych dominują przede wszystkim ludzie, którzy na szczeblach akademickiej kariery osiągnęli wyższe i najwyższe stanowiska, a tacy w większym stopniu niż młodszy badacze aprobują etos nauki akademickiej. Na tej podstawie można również pośrednio wnioskować, że opinie osób na niższych szczeblach kariery akademickiej nie są uwzględniane. Wbrew oczekiwaniom między badanymi uczelniami trudno zauważyć znaczące różnice deklarowanego etosu nauki (choć pewne występują, o czym wspominałem wyżej). Dotyczy to uczelni wyróżnionych zarówno ze względu na rodzaj nauczanych dyscyplin, jak i ze względu na status prawny (publiczne i niepubliczne). W dokumentach wszystkich uczelni znaleźć można sformułowania dotyczące nieufności wobec powszechnie podzielanych sądów i przekonanie, że nauka jest własnością całej wspólnoty naukowców. W trzech przypadkach (uczelni publicznych) wyrażono przekonanie, że wiedza jest efektem doświadczenia, a nauka powinna poszerzać rozumienie świata; w trzech kolejnych (uczelni tak publicznych, jak niepublicznej) – że celem nauki jest poszukiwanie prawdy. Zarazem w dokumentach większości uczelni (oprócz Uniwersytetu Ekonomicznego) obecne jest co najmniej jedno i maksymalnie dwa sformułowania charakterystyczne dla etosu nauki przemysłowej. W ten sposób dominujący w uczelniach wyższych etos nauki akademickiej osłabiany jest przez obecność jednej lub dwóch cech etosu nauki przemysłowej. Czy obecność po-

jedynczych cech etosu nauki przemysłowej oznacza gotowość do odejścia od etosu nauki akademickiej i zaaprobowania na poziomie deklaracji rzeczywistego sposobu uprawiania nauki? Aby odpowiedzieć na to pytanie, należałoby przeanalizować nowe dokumenty, tworzone w związku z nowelizacją ustawy o szkolnictwie wyższym. Wybiórcze obserwacje przyjmowanych obecnie dokumentów pozwalają snuć takie przypuszczenia. Być może nowe dokumenty przedstawiające aksjologiczne podstawy działalności naukowej w większym stopniu zgodnie będą z tym, co rzeczywiście dzieje się na uczelniach.

Bibliografia

- Babbie Earl, *Podstawy badań społecznych*, przeł. Witold Betkiewicz i in., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Dudek Joanna, *Etos uniwersytetu a globalny kłopot z jego tożsamością*, „Studies in Global Ethics and Global Education” 2017, nr 7, ss. 24–42.
- Feldy Marzena, *Etos nauki a podejście do promocji nauki*, „Marketing Instytucji Naukowych i Badawczych. Kwartalnik Naukowy Instytutu Lotnictwa” 2018, nr 2, ss. 67–98.
- Goćkowski Janusz, *Ethos nauki i role uczonych*, Secesja, Kraków 1996.
- Krimsky Sheldon, *Nauka skorumpowana? O niejasnych związkach nauki i biznesu*, przeł. Beata Biały, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2006.
- Kwiek Marek, *Narodziny uniwersytetu z ducha nowoczesności. Uwagi o transformacjach instytucji w epoce globalnej*, „Principia. Pisma Koncepcyjne z Filozofii i Socjologii Teoretycznej” 2004, t. 38–39, ss. 45–60.
- Merton Robert K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, oprac. i wstępem poprzedził Jerzy J. Wiatr, przeł. Ewa Morawska, Jerzy Werenstein-Żuławski, PWN, Warszawa 1982.
- Ossowska Maria, *Ethos rycerski i jego odmiany*, PWN, Warszawa 1973.
- Ziman John, *Is Science Losing Its Objectivity?*, „Nature” 1996, nr 382, ss. 751–754.
–, *Real Science: What It Is, and What It Means*, Cambridge University Press, Nowy Jork 2000.
- Akademicki kodeks etyczny Politechniki Śląskiej, przyjęty w formie uchwały Senatu Politechniki Śląskiej 26 stycznia 2004 r.*, bip.polsl.pl/kodeks_etyki/us104r0304.pdf [dostęp: 24.06.2019 r.].
- Etos*, Encyklopedia PWN, encyklopedia.pwn.pl/szukaj/etos.html [dostęp: 30.11.2018 r.].
- Kodeks „Dobre praktyki w szkołach wyższych”, opracowany przez Fundację Rektorów Polskich, uchwalony przez Zgromadzenie Plenarne Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich 26 kwietnia 2007 r.*, arch.krasp.org.pl/pl/kdp/kodeks_do-bre_praktyki [dostęp: 24.06.2019 r.].
- Kodeks „Dobre praktyki w szkołach wyższych”, us.edu.pl/sites/www.us.edu.pl/files/kodeks_dobre_praktyki_w_szkolech_wyzszych.pdf* [dostęp: 24.06.2019 r.].

- Kodeks etyki pracownika naukowego, opracowany przez Komisję do Spraw Etyki w Nauce i uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne PAN 1 grudnia 2016 r.*, instytucja.pan.pl/ima-ges/2016/komisja_etyki/Kodeks_etyki_pracownika_naukowego_-_wydanie_II_-_2016_r.pdf [dostęp: 25.06.2019 r.].
- Kodeks etyki pracownika naukowego*, us.edu.pl/sites/www.us.edu.pl/files/imce/wiadomosci/pliki/kodeks_etyki_pracownika_naukowego_-_wydanie_ii_-_2016_r.pdf [dostęp: 24.06.2019 r.].
- Kodeks etyki pracowników Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej im. Wojciecha Korfańskiego*, gwsh.pl/uczelnia/kodeks-etyki-pracownikow-gwsh.html [dostęp: 26.06.2019 r.].
- Kodeks etyki pracowników Śląskiego Uniwersytetu Medycznego w Katowicach. Załącznik do Uchwały nr 65/2018 Senatu SUM z dnia 30 maja 2018 r.*, www3.sum.edu.pl/files/20678/zal_1_u_6518.pdf [dostęp: 25.06.2019 r.].
- Misja Górnośląskiej Wyższej Szkoły Handlowej im. Wojciecha Korfańskiego*, gwsh.pl/uczelnia/misja-i-strategia-rozwoju-uczelni.html [dostęp: 26.06.2019 r.].
- Misja Uniwersytetu Śląskiego*, bip.us.edu.pl/misja-uniwersytetu-slaskiego [dostęp: 24.06.2019 r.].
- Podstawy etyczne funkcjonowania społeczności Akademii Ekonomicznej im. Karola Adamieckiego w Katowicach (tekst jednolity). Kodeks. Dobre praktyki w szkołach wyższych, Konferencja Rektorów Akademickich Szkół Polskich, Fundacja Rektorów Polskich, Załącznik nr 1 do Uchwały Senatu nr 38/2008/2009*, ue.katowice.pl/uczelnia/o-uczelni/kodeks-etyczny.html [dostęp: 25.06.2019 r.].
- Statut Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, uchwalony 25 czerwca 2015 r.*, bip.ue.katowice.pl/fileadmin/_migrated/content_uploads/Załącznik_do_Uchwały_Senatu_nr_71_2014_2015.pdf, [dostęp: 25.06.2019 r.].